

KÖNYVES KÁLMÁN KIRÁLY ELŐTT TÉRDEPELŐ HORVÁTOK HARMINC ÉVVEL AZ ELSŐ VILÁG- HÁBORÚ UTÁN...

Harminc év távollét után 1947-ben Mirosław Krleža horvát író ismét Magyarországra látogatott. A pécsi hadapród, a pesti Ludovika növendéke, a körözött katonaszökevény, akit később, 1916-ban a galíciai frontra vezényeltek, s onnan hamarosan betegszabadságra küldtek a tengerhez, hosszabb-rövidebb ideig tartó magyarországi útjai után ezúttal az új jugoszláv állam nevében, a Jugoszláv Írószövetség küldöttségének egyik tagjaként érkezett Budapestre. Részben inkognitóban. Hiszen annak ellenére, hogy a küldöttség tagjai közül ő volt a legjelentősebb író, valamint magyarul is jól tudott, és a magyar kultúrában is otthon érezte magát, hivatalosan mégsem ő volt a csoport vezetője. A jugoszláv íródelegáció összetétele a nemzetiségi, szövetségi sokszínűséget reprezentálta. Élén Jovan Popović, a Népfelszabadító Harc (NOB, 1941–45) szerb író-

ja állt, tagjai pedig, Krleža mellett, Desanka Maksimović szerb költőnő, valamint a mura-vidéki Miško Kranjec szlovén és a vajdasági Mladen Leskovac szerb írók voltak, akik mindketten magyarul is születtek, így szintén jól értettek magyarul. Mégis, annak ellenére, hogy nem ő volt a küldöttség vezetője, Krleža kapta a legnagyobb figyelmet a csoport tagjai közül. Sokan tudták, ki ő – bár műveinek magyarországi bemutatkozása, majd átmeneti ideig tartó nagy sikere még közel tíz évig váratott magára. 1935-ben Fejtő Ferenc a *Nyugatban* írt személyes találkozásukról és Krležának a horvát irodalomban betöltött vezető szerepéről. 1940-ben pedig Németh László a *Kelet Népe*-ben több közép-európai témájú esszéjében tárgyalta Krleža írói jelentőségét. Fejtő esszéjéről – mely az egyik első volt a róla külföldön hírt adó írások sorában – Krleža tudott, hiszen az egy meghíúsult riport helyett, kettejük személyes találkozását követően született. Németh László írásairól azonban a világháborús évek idején nem kapott hírt, ezekről csak az 1947-es magyarországi látogatásán hallott először. Addigra már több művében foglalkozott a legkülönbözőbb magyar irodalmi, történelmi, politikai vonatkozású témákkal, számos magyar vonatkozású kérdésben volt markáns véleménye, s ennek, ha tehette, művein kívül is hangot is adott.

Ez történt az 1947-es magyarországi látogatása során is, amikor vezető magyar politikusok társaságában budapesti emlékművek és különböző középületek emblematisztikus részleteire vonatkozóan tett kritikus észrevételeket. Mivel nem sokkal később közttereink általa említett részleteit megváltoztatta a második világháború utáni új hatalom, joggal feltételezhetjük, hogy Krleža keze is benne volt Budapest urbanisztikai képének a múlt század negyvenes éveinek második felében bekövetkezett megváltozásában. Minderről a *Kirándulás Magyarországra 1947-ben* című visszaemlékezésében olvashatunk érdekes részleteket, amelyet – mivel először csak 1953-ban tette közzé az író – nem klasszikus útleírásnak, hanem a visszatekintés során némileg átszínezett emlékiratnak kell tekin-

Lance Henson

**UNDER STORM
CLOUDS OF MYTHIC
GIFTING**

**MITIKUS ADOMÁNY
VIHARFELHŐI ALATT**

2019 január 1

Mitikus adomány viharfelhői alatt

Szép, mint az élet

Eső

Emberi szavak pora az ígélet

külvárosában

A végtelen belsejében lüktetünk

GYUKICS Gábor fordítása

tenünk. Erre utal a mű első, az író több mint harmincöt év utáni visszatérését említő mondata is. Ez azonban semmiképpen sem az utazás idejére vonatkozik, hanem a mű vélhető keletkezési időpontjára. Az emlékezésben érvényesülő, az írás idejére reflektáló megjegyzések, mint például Rákosi Mátyás diktatúrájának említése, szintén a leírt eseményekre később reflektáló emlékirat műfaji sajátosságait mutatják.

A háború utáni utazást követően még közel tíz évig, egészen 1956-ig nemigen ismerték Krležát Magyarországon. Az akkor megjelent *A Glembay család* című novellaciklusának sikerébe viszont beleszólt a történelem. A konszolidálódó Kádár-rendszer kultúrpolitikája azonban őt szemelte ki a tíz évvel korábban megromlott, feszült jugoszláv–magyar viszony rendezésében a közeledés egyik elősegítőjének. S alig két évvel első magyarországi kötetének megjelenése után a *Glembay Ltd.* című drámája valóban osztatlan sikert aratott a budapesti Nemzeti Színházban. Mindazonáltal a Krleža műveiben található számtalan magyar vonatkozást inkább ké-

nyelmetlen hozadéknak, kínos takargatnivalónak tekintették a művei magyarországi recepcióját befolyásolók. Az elsődlegesen szépirodalmi műveinek (regényeknek, novelláinak, drámáinak és verseinek) a reflektív műfajú írásai (naplói, esszéi) elé helyezése persze korántsem tekinthető elhibázott szerkesztői döntésnek, így azonban a horvátul nem olvasók előtt részben ismeretlen maradt a magyar témáiban (is) mindig polemikus Krleža számos megállapítása. A hatvanas években már tiszteletbeli magyar íróként ünnepezt és 70. születésnapja alkalmából a budapesti Európa és az újvidéki Forum könyvkiadó által megjelentetett válogatott műveinek sorozatába ezért éppúgy nem került bele a *Kirándulás Magyarországra 1947-ben* című visszaemlékezése, ahogyan egyéb magyar vonatkozású esszéi sem. Egyebek között így maradhatott ismeretlen a millenniumi emlékmű egyik domborműve – nevezetesen a Könyves Kálmán király szobrához tartozó dombormű – cseréjében betöltött kezdeményező szerepe.

Zala György alkotása a *Kálmán király Magyarországhoz csatolja Dalmáciát* címet viselte, bár ez, hasonlóan a többi relief és királyszobor címéhez, nem volt feltüntetve a mű alatt. A királyszobrokat, köztük Füredi Richárd Könyves Kálmán-szobrát, még az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó éveiben felállították, de a királyok uralkodásának egy-egy jellemző jelenetét ábrázoló domborművek, így a szóban forgó is, csak a húszas években készültek el és kerültek a helyükre. Az első világháború után több változás is bekövetkezett az emlékmű arculatában és eszmei mondanivalójában. Az emlékmű fokozatos építésének történetében a Tanácsköztársaság idején történt az első drasztikus változás, amikor a Habsburg uralkodók nem sokkal korábban elkészült szobrait eltávolították, a Monarchiát jelképező uralkodóét, Ferenc Józsefét pedig összetörték, valamint az elfedés és kiiktatás céljával – bár egyesek szerint a további pusztításokat megelőzendő – az egész emlékművet vörös drapériával vonták be. S bár e drasztikus változtatásokhoz és átértelmezésekhez képest csak epizódnak tűnhet,

mégis tanulságos és a témánk szempontjából fontos, hogy a Könyves Kálmán királyhoz kapcsolódó domborművet kicserélték egy új, a *Kálmán király eltiltja a boszorkányégetést* című, Antal Károly által készített alkotásra. Ez legkésőbb az ötvenes évek elején történhetett. S míg a Habsburg uralkodók szobrainak másodsori eltávolításakor a jobb oldali oszlopcsarnok domborművei közül ekkor többet is lecseréltek, a bal oldali oszlopcsarnok domborművei közül csak a Könyves Kálmán életének jelenetét ábrázoló reliefet cserélték ki.

Krleža visszaemlékezésében olvashatunk egy az író és Ortutay Gyula kultuszminiszter között felidézett beszélgetést a történelmi narratívák konstruált voltáról. A hangsúly a beszélgetőpartnerek vitáján van, amelyben mindkét fél a közös nevezőre jutás halvány reménye nélkül érvel a saját igazsága mellett:

„[Ortutay Gyula] a magyar népi proletár köztársaság kultuszminisztere a kis népek megalomániájáról beszél, és erre jellemző példaként említi a litván Kaunast, a Szovjetunió egyik tagköztársaságának fővárosát, ahol a magyar népi proletár köztársaság kultuszminisztereként két napot töltött fogadásokon és banketteken. Hét évszázados kékvérű dzsentri magaslatából szemlélve az őt körülvevő dolgokat és eseményeket, Ortutay úr így ironizál: ebben a kis, állott szagú, jiddis porfészekben étteremben, templomokon, holmi középületek előcsarnokain át vezettek bennünket naphosszat, melyek falain csak úgy hemzsegnek a felvértezett és zászlóik alatt feszítő litván királyok, választófejedelmek és nemesek portréi. Mintha Litvánia több évszázados története csak a felvértezett és fellobogózott vitézek földbirtokainak ostoba és fantáziátlan meséje lenne, pedig mindez valójában meg sem történt. Mindezek csak fantomképek! Mi ma materialista alapon nézzük a dolgokat! Az egész olyan nevetséges! [...] – Érdekes, amit mond, bátorkodtam észrevételezni Ortutay magyar kultuszminiszter úrnak; csak egyet nem értek! Ön Litvániáról megjegyzi, hogy a páncélos vitézek serege pusztá történetírói trükk, és

nagyon helyesen, ebben a kérdésben teljesen egyezik is Önnel a véleményem, minden kétséget kizáróan nevetséges jelenségeként kategorizálja »a kis népek nemzeti megalomániájának szimbólumait«. Engedjen meg egy kérdést, Ortutay elvtárs! Hogyan lehetséges az, hogy ugyanezek a ki egyensúlyozatlan kispolgári megalomániás jelképek nem zavarják önt a saját terepén? – Nem értem, hogy érti ezt? – kérdez vissza Ortutay. – A millenniumi emlékműtől (amelyen a horvátok még ma is Könyves Kálmán királyuk előtt térdepelnek) – válaszoltam – minden lehetséges előcsarnokig, átriumig és auláig, de még a kocsmáig is, ez a város tele van freskókkal és szobrokkal és a magyar királyok és páncélos lovagok szobraival... – Na igen, de ezek valóban léteztek is! – mondta Ortutay – A mi esetünk egészen más! A magyar történelmet valódi hús-vér királyok építették. Ők nem holmi fantomképek voltak! Semmi értelme e tényeket letagadni! – Éppen olyan hús-vér fantomok – válaszoltam –, mint amilyenek a litván királyok is voltak! A feudális Litvánia éppolyan hallucinált fogalom, mint a magyar feudális történelem!²⁵

Az idézett beszélgetésrészlet a budapesti Gellért szállóban a jugoszláv íródelegáció tiszteletére adott banketten így zajlott le – Krleža emlékezete szerint. Az író kéziratot hagyatékában ugyanakkor fennmaradt az eredetileg nagyobb ívűnek, egész kötetnyinek szánt, ám végül töredékesnek maradt *Kirándulás...* bővebb szövegváltozata is, amelyben újabb részletek olvashatók Krleža és a magyar politikai közszereplők között elhangzott és a városkép részleges megváltozásával járó beszélgetésből. A kéziratot anyag némileg tovább árnyalja a képet:

„...néhány nappal később megkérdeztem a magyar diktátort, Rákosi Mátyás elvtársat [...] – De miért térdepelnek még mindig a horvátok a millenniumi emlékművön Köny-

²⁵ Miroslav Krleža: *Kirándulás Magyarországra 1947-ben. [1953] = Putovanja, sjećanja, pogledi, Sarajevo, Oslobođenje, 1985. 145–148. o. Ford.: Mann Jolán.*

ves Kálmán király előtt? – Úgy? A horvátok térdepelnek a millenniumi emlékművön? – kérdezett ő vissza. – Nem is tudtam. Ezt mindenképpen meg kell változtatni! – És miért áll még mindig a dunai rakparton a Szabácsnál 1914-ben elesett hősök emlékműve – folytattam –, amikor köztudomású, hogy az 1914. augusztusi szabácsi vérengzés a magyar fegyveres erők évszázadok óta történt legszégyenteljesebb tette volt? – Rákosi Mátyás elvtárs, a magyar kormány miniszterelnök-helyettese Ortutay elvtárs kultuszminiszterhez fordult: „Úgy-e, Ortutay elvtárs? Hallja, hogy miről beszél nekünk ez a belgrádi elvtárs! Kérem, nézzen utána ott, maguknál annak, hogy ez a dolog elrendeződjön. Ennek a szabácsi emlékműnek tényleg nincs semmi értelme. – Annak sincs sok értelme, Rákosi elvtárs – feleltem –, hogy a korábban Ferenc József nevét viselő, ma Szabadság hídnak nevezett nagy híd diadalívét ma is a történeti magyar államcímer díszítse a Magyar Királyság, valamint Horvátország, Szlavónia és Dalmácia heraldikai jegyeivel. – Hát ez nem lehet igaz! Mit nem mond – így Rákosi. – Nincs egy olyan középület sem Pesten, amely ne viselné Szent István birodalmának jegyeit – folytattam. – Hát igen – hangzott a válasz –, ezek azok a dolgok, amiknek több figyelmet kellett volna szentelnünk. Eddig nem volt rá időnk, de mindent, ami tőlünk telik, meg fogunk tenni a jövőben.”²⁶

A jövő aztán el is érkezett, és Krležának ez a még a koalíciós időkben tett javaslata a kommunista hatalomátvételt követően hamarosan megvalósult. Nem sokkal később a millenniumi emlékmű bal oldali oszlopcsarnokának Könyves Kálmán királyt ábrázoló szobra alatti domborművet és a Szabadság híd (korábban Ferenc József híd, majd Fővám téri híd) történelmi címereit, amelyre éppen ránéztek a delegációt elszállásoló Gellért szálloda dísztermének ablakai, eltávolí-

tották a helyükről. Azt persze nem tudhatjuk, hogy van-e ok-okozati összefüggés az idézett beszélgetés és a későbbi urbanisztikai változtatások között, de az tény, hogy Krleža az új délszláv államhatalom egyik markáns képviselőjeként érvényesítette annak érdekeit. A helyzet megértéséhez fontos felidézni, hogy Könyves Kálmán magyar király (1196–1216) csatolta Magyarországhoz a Horvát Királyságot, s ezt a horvát rendek is elfogadták. 1201-ben uralkodójukká koronázták őt Tengerfehérvárott (ma: Bigorad na moru). Az ezt követő több évszázados együttélés azonban nem mindig jelentett kiegyensúlyozott viszonyt közös történetünkben.

A Krleža kezdeményezte változtatásoknak idővel azonban az lett az eredménye, hogy a közös horvát–magyar történelmi múlt pusztá tényleg is kiradírozták mindkét nép közösségi emlékezetéből. S mindez egyfajta lavinát indított el nemcsak a horvát, hanem a magyar történelmi identitással kapcsolatban is. Sajátos torzulásként értelmezhetjük, hogy a magyar történelmi emlékezetéről végképp levált az a tény, hogy a történelmi Magyarország többé-kevésbé mindig többnemzetiségű államalakulat volt. Ez viszont teret adott annak is, hogy egyfajta intellektuális és történelmi fölény épüljön be a magyar közösségi emlékezetbe a velünk élő népekkel kapcsolatban. Ezt jeleníti meg az is, hogy Könyves Kálmánt történelmietlenül és erősen túlozva, „prefelvilágosult” uralkodónak tartotta a marxista történetírás–úgymond a boszorkányüldözés betiltása miatt. A sokat idézett híres mondat – „Boszorkányok pedig nincsenek” – némiképp félreértelmezett fordításban épült be a magyar emlékezetbe, amint erre több történész rámutatott már. A szöveg pontosabb fordítása ugyanis így hangzik: „A strigákról [varázserővel bíró, vámpírszerű lények] pedig, mivel ilyenek nincsenek, semmiféle vizsgálat ne tartassék.”

Krleža, miközben elítélte a múlt utólagos konstruálását, maga is ezzel az eszközzel élt az ötvenes években írt nagy ívű esszéiben, amelyekben a délszláv népek kultúráját reprezentálandó, azok történelmét értékelte át (*Zára aranya és ezüstje, Bogumil márványok* stb.).

²⁶ R1216. *Zastave: fragmenti. Peštanske varijacije godine 1947* [Év nélkül]. *Rukopisne ostavštine Miroslava Krleže. Katalog*, szerk.: Irena Galić, Anka Ivanjek, Zagreb, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, 2003, 20–21.